

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderilme Tarihi: 9 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 17 Ocak 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1373372>

MANİ VE HOYRATLAR

Leman SÜLEYMANOVA¹

Özet

Mani (bayatı) Türk poetik düşüncesinin en önemli kalıplarından biridir. Bu türün bir diğer spesifik özelliği de sadece Türk folkloruna ait olmasıdır. Türklerle komşu olarak yaşayan topluluklar da maniyi Türkçe söylerler. Sözlü edebiyatın bu türü, değişik adlar altında çeşitli Türk boylarında mevcuttur. Mani şiirsel kalıbının adları değişik olsa da, fonksiyonu aynıdır. Bu tür ister bayatı adlansın, ister hoyrat, ister mani vb. niteliği değişmez. Maninin bağlamı, fonksiyonu, musiki ile bağlılığı gibi meseleler bütün Türk halklarında aynıdır.

Makalede Azerbaycan manileri ile Türkmeneli hoyratları karşılaştırılmakta, onların farklı ve benzer yönleri ele alınmaktadır. Azerbaycan manilerinin Türkmeneli hoyratları ile fonksiyonları tamamen aynıdır. Ama onların konu ve şekil bakımından bazı farkları vardır. Türkmeneli hoyratlarının arasında siyasi konuda olan hoyratlar daha fazladır. Bunun nedeni son yüzyılda Irak Türkmenleri'nin baskı altında yaşamaları, toprak kaybetmeleri, kendi yurtlarında hor görülmesi, zorunlu göçlere tabi tutulmaları vs. olmuştur. Irak Türkmenleri'ndeki hoyratların bir kısmının altı ve sekiz mısralı olduğunu görüyoruz. Azerbaycan'dan derlenmiş manilerde ise mısra sayısı genellikle dörtten fazla değildir. Bu makalede Azerbaycan bayatları ile Irak Türkmenleri'nde mevcut olan hoyratlar araştırılmakta ve bu manilerin spesifik yönleri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkmeneli, bayatı, hoyrat, mani

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, leman.suleymanova.2018@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1224-0039

Research Type: Research Article

Submission Date: October 9, 2023

Acceptance Date: January 17, 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1373372>

MANI AND HOYRATS

Abstract

Mani (Quatrain) is one of the most important elements of Turkish poetic thinking. One of the specific features of this genre is that it belongs only to Turkish folklore. The peoples living together with the Turks perform their bayati only in Turkish. This genre of oral folk literature exists in different Turkic nations under different names. Although the names of manii poetic mold are different, the function is the same. Although this form is named bayati, hoyrat, mani etc., its essence does not change. Issues such as the content, function and connection of mani with music are the same in all Turkic nations.

In the article, Azerbaijani manies and Turkmeneli hoyrats are compared and their different and similar aspects are discussed. The functions of Azerbaijani manis are exactly the same as those of Turkmeneli hoyrats. But they have some differences in terms of subject and form. Among Turkmeneli hoyrats, there are more political hoyrats. The reason for this is that Iraqi Turkmens lived under oppression in the last century, lost land were despised in their own homeland and were subjected to forced migration. We see that some of the hoyrats among Iraqi Turkmens have six or eight lines. In manis compiled from Azerbaijan, the number of verses is not more than four. In this article, the hoyrats of Iraqi Turkmens and Azerbaijan bayaties are involved in the research and their specific aspects are analyzed.

Keywords: Azerbaijan, Turkmeneli, bayati, hoyrat, mani

GİRİŞ

Balkanlar'dan Çin sınırlarına kadar büyük bir coğrafyada yaşayan Türk boylarını birleştiren yalnız kan bağı ve ortak dil değil, aynı zamanda onların değerleridir. Aslında bir milleti millet yapan da onun değerleridir. Millete ait olan bütün değerler onun folklorunda toplanmıştır. Irak Türkmenleri'nin folkloruna baktığımızda onların diğer Türk boylarının folkloru ile uygunluk teşkil ettiğini gözlemlemekteyiz. Bütün Türk boyları ile olan bu uygunluk Azerbaycan Türkleri ile karşılaştırmada daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu, her iki bölgenin nüfusunun Oğuz Türkü olmasına ilaveten hem de buraların zamanında Safevî Devleti'nin toprakları olmasından kaynaklanmaktadır. Sonradan onlar aynı siyasi sınırlar dâhilinde yaşayamasalar da, aynı etnik coğrafyaya aitliklerini korumuşlardır.

Bu yakınlık kendisini, etnik kültürün hemen hemen bütün alanlarında göstermektedir. Türk dünyasının dört bir yanında mevcut olan mani türü, hem Irak Türkmen folklorunda hem de Azerbaycan sözlü edebiyatında en aktif türlerden biridir. Tarihin belirli aralıklarında aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Irak Türkmenleri tek kökten koparak ayrılırsalar, farklı devletlerin nüfusuna girseler de, ortak değerler bakımından

ayrılmamış, dil, folklor, etnografi ve başka meselelerde bugün de birliklerini muhafaza etmeği başarmışlardır. Onları birleştiren folklor değerlerinden biri de mani türüdür.

Türk halklarının folklorunda önemli bir yere sahip olan mani türünün hâlen gerektiği kadar öğrenilmiş olmadığı düşüncesindeyiz. Oysa ki Türk folklorunda mani kadar yaygın olan, çeşitli varyantları bulunan folklor türüne çok az rastlayabiliriz. Maniyi Türk halklarının poetik düşüncesinin mucizelerinden biri hesap etmek olur. Bu halklarda poetik düşünce oldukça önemli bir yere sahiptir ve mani de bu düşüncenin şah eseridir. Bu düşüncede diğer halklarda nesir biçiminde olan ata sözlerinin bile mani ile aktarılması geniş yayılmıştır. Mani hem müstakil şekilde hem de diğer türlerin terkip hissesi gibi halk arasında yaşamaktadır. Günlük hayatın bütün olaylarından başlamış halkın hayatındaki toplumsal olaylara kadar maninin reaksiyon vermediği hiç bir olay yoktur.

Son dönemlere kadar Türk halkları daha çok ayrılıkta kendi folklorunu öğreniyor, bir sıra hallerde diğer devletlerin sınırları içerisinde yaşayan soydaşlarının arasında bu folklorun hangi şekilde yaşadığından habersiz kalıyorlardı. Bu duruma daha çok özgürlüğünü kaybetmiş Türk halklarında rastlıyoruz. Ancak XX. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber Sovyet İmparatorluğunun sınırları arasında yaşayan Türk halkları da kendi özgürlüklerine kavuştular. Bu özgürlükten sonra şimdiye kadar onlara ayrı ayrı halklar adı ile tanıtılmış Azerbaycanlı, Özbek, Kırgız, Kazak, Uygur, Başkurt, Tuva, Karakalpak, Tatar, Kumuk, Nogay, Irak ve Suriye Türkmenleri'ni ve başkalarının yabancı halklar değil, kendi öz soydaşları oldukları anlaşıldı. Onların folkloru da ayrılıkta genel Türk folklorunun bir parçasıdır. Bu yüzden de her Türk halkının folkloru ayrılıkta öğrenildiği gibi hem de karşılaştırmalı şekilde aynı nesnenin parçaları gibi öğrenilmelidir. Bu yazının ortaya çıkması da böyle bir amaçtan doğmuştur.

Azerbaycan Türkleri'ni ile Irak Türkmenleri'ni tarihin sonraki zamanlarında tek bir halk olmaktan koparılsalar da değişen sadece sınırlar olmuş, kültürel, medeni düzeyde ayrılma hemen hemen yok derecesinde olmuştur. Bu iki Türk boyunun folkloruna baktığımız zaman aynı türler, aynı motif ve süjelerle karşılaşırız. Yani aynı halk zamanla bölünme ve farklı adlarla çağırılma durumuna düşse de folklor genellikle tamlığını koruyabilmiştir.

HOYRAT VE BAYATI

Türkmen sözlü edebiyatının geniş yayılmış türlerinden biri hoyratdır. Hoyrat Türkmenler arasında her kesin bildiği, söylediği, sevdiği folklor türüdür. Necdet Yaşar Bayatlı'nın fikirleri bu bakımdan yerindedir: "Hoyrat Irak Türkmen edebiyatının şah damarıdır. Irak Türkmenleri'nin sözlü edebiyatında ve hatta günlük hayatında hoyrat olmazsa olmazların arasındadır. Küçükten büyüğe kadar her kes hoyrat söyleyebilir" (Bayatlı: 18). Ana dili ve folklor Irak Türkmenleri'nin varlıklarını şartlandıran esas etkidir. Aslında Türkmen dilinin korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında da folklorun, hoyratların önemli rolü vardır. Türkmeneli'nin bütün bölgelerinde hoyrat mevcuttur, her Türkmen'in hafızasında hoyrat vardır, ama Kerkük bölgesi bu bakımdan özel olarak seçilmektedir. Necdet Yaşar Bayatlı, Erol Aydil'e istinaden yazmakta: "Hoyrat söyleyince akla Kerkük, Kerkük söyleyince hoyrat gelir. Kerkük'e hoyrat, hoyrata Kerkük nasıl yakışıyor. Bu küçük nazım parçasına bütün dünyayı sığdıra bilenlerin dilinde Türk'ün sevinci, inamı, vatan ve millet sevdası, özgürlük aşkı bir güzellik olup göğe buharlanar, sonra bir rahmet buludu olarak Türk dünyasına yağar" (Bayatlı: 18).

Hoyrat türü Azerbaycan bayatlarına çok benzemektedir, bu, özellikle de bizdeki kesik bayatların aynısıdır. Azerbaycan'da hoyrat kelmesi direk türün adı olmasa da, bu söze rastlamak mümkündür. Hoyrat sözüne esasen de bayatlarda rastlıyoruz:

Gızıl üzük döyülmü?

Gızın nazik döyülmü?

Verme horyet oğlana,

Gızın yazıg döyülmü? (Şeki Folklor Örnekleri, 2014: 286)

Bu maniyi derlediğimiz Şeki-Zagatala bölgesinde günlük konuşmada *hoyrat* sözü *horyet* şeklinde telaffuz edilmekte ve bugün de işlevliğini korumaktadır. Sözü kelime anlamı kötü, yaramaz demektir. Ama Azerbaycan sahasında mani, şiir şeklinin adlarından biri gibi bu sözle karşılaşmadık. Hoyrat adlı maniyeye rastlayamasak da, hoyrat normlarına cevap veren mani şiir şekli Azerbaycan’da da yaygındır. “Garbi Azerbaycan Türkler’inden folklor derlerken iki tane de kesik bayatı kaydettik:

Derd ekerem,

Derd ekif, derd biçerem.

Goşaram derd cütünü,

Özüme derd ekerem.

Gara bağı,

Gence’nin Garabağ’ı.

Bir terlan itirmişem,

Boynunda gara bağı” (Vagifgızı, 2012: 42).

(Garbi Azerbaycan söyledikte bugünkü Ermenistan arazisi kastedilmektedir. Ermenistan Devleti Ruslar tarafından Kuzey Azerbaycan’ın – çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tarihi topraklarında kurulmuştur. Buna göre de bu topraklar Garbi (Batı) Azerbaycan, oradan Ermeniler tarafından XX. yüzyılın farklı zamanlarında çıkarılmış nüfus ise Garbi Azerbaycanlılar adlandırılmaktadır.)

Halkbilimci Gezenfer Paşayev, M.H.Tehmasib ve A.Memmedova’ya istinaden daha çok Kerkük folklorunda rastladığımız hoyrat adlı mani türünün zamanında Azerbaycan’da da geniş yayıldığı kanaatindedir (Paşayev, 1998: 29).

Bazı halkbilimcilerin fikrinde Azerbaycan bayatıları-manileri daha çok “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” vs. gibi kelimelerin yardımıyla oluşmaktadır. Vagif Veliyev, “Azerbaycan bayatılarında başka Türkdilli halklarda olmayan biçimsel bir alamet vardır: bizim bayatılarımız genellikle “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” kimi şablon kelimelerle başlar”, (Veliyev, 1979: 4) diye yazmaktadır. Hocamızın ruhunu saygıyla andıktan sonra, “Türkdilli halklar” ifadesinin kökünden yanlış olduğunu söylememiz gerekir. Türkdilli halklar değil, Türkoğlu halklar yazılması gerekiyordu, ama makalenin 1979 yılında, yani Sovyetler döneminde yazılmasını düşünürsek, Veliyev’i nerdeyse anlamamız mümkündür. Azerbaycan bayatılarının “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” gibi şablon kelimelerle başlanması fikrine gelince ise, neden Azerbaycan bayatıları diğer Türkler’in manilerinden bu şekilde ayrılın ki? Aslında bayatının ilk mısrasındaki “noksanı” aradan kaldırmak yalnız Azerbaycan bayatılarına özgü bir durum olmayıp, Türk dünyasının başka bölgelerinde de rastladığımız durumdur. Ziyat Akkoyunlu, “Kerkük Ağzında Mani ve Hoyrata Dâir” adlı makalesinde bu konuda yazmakta: “Hoyrat ilk mısrası yedi heceden az bir kelime ve ya kelime grubu ile kurulmuş, diğer mısraları yedi hece olan cinaslı manilerdir. İlk mısranın eksik heceli olması maninin metninde bir eksiklik, veya kusur teşkil etmez. Bu hece noksanlığı icra zamanı

Kerkük'te “baba bu gün”, “zalım”, Erbil'de “bile yoldaş”, Azerbaycan'da “ezizinem” gibi kalıplaşmış, doldurma sözlerle kapatılmaktadır” (Akkoyunlu: 4).

Azerbaycan folklor biliminde yazılmamış, ama sözlü olarak seslendirilmiş Sovyet döneminde bayatının yedi heceli olduğunu göz önünde bulunduran bazı halkbilimcilerin birinci mısrası yedi heceden az, yani kesik mısralı olan bayatılardaki “yanlışlığı” aradan kaldırmak için ilk mısraya “ezizinem”, “elemi”, “men aşig” gibi şablon kelimeleri artırmaları, bununla da bu “eksikliği aradan kaldırmış” olmaları fikri yaygındır. Bu fikrin ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz, ama Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde saha çalışmaları zamanı derlediğimiz kesik bayatlar-maniler, bizde de bu şekilde yapıya sahip manilerin olduğuna ve onların kendi mevcutluğunu koruduğuna bir kanıttır.

Azerbaycan halkbiliminde maninin daha çok kadınlar tarafından söylendiği fikri vardır. Folklor derlemelerinde olduğumuz zaman bu fikrin tam doğru olmadığını defalarca gözlemledik. Özellikle de, tamburcularla görüştüğümüz zaman onların repertuvarının hepsinin haylaldan (tambur havaları üzerinde söylenen manilerden) oluştuğunu gördük. Diğer bir taraftan âşık sanatında da bayatıya-maniye başvurulmuştur. Bu gerçek de maninin yalnız kadınlar tarafından kullanılan bir tür olmadığını göstermektedir. Kerkük'te de hoyratların erkekler tarafından söylendiğini öne çıkaran Fatma Sibel Bayraktar yazmakta: “Hoyrat Azerbaycan'dan Kerkük'e kadar uzanan, üç devletin sınırları içerisindeki Türkler'i birbirine bağlayan çok önemli ve yaygın türdür. Daha fazla erkekler tarafından söylenen hoyratlar halkın yaşamının bütün alanlarında mevcuttur ve diğer türlere göre daha çok sevilmiştir” (Bayraktar, 2013: 209). Söylediklerimizden mani türünün ifasının yalnız kadınlara ait olmadığı, cinsiyetinden asılı olmayarak her kesin bayatı-mani söyleğe bileceği sonucuna varabiliriz.

Türkmeneli'ne ait hoyratların önemli bir kısmının cinas kelimeler üzerinde kurulduğunu gözlemlemekteyiz:

Duz ekmeği,

Sebete düz ekmeği.

Dosdum vafasız çıhdı,

Unutdu duz, ekmeği (KK1).

(Duz ekmeği – cinastır, iki anlamda kullanılmıştır: 1) Duz'un yani Duzhurmatu'nun ekmeği; 2) ekmeği sırayla dizmek).

Irak Türkmen edebiyatında cinas, hatta hoyrat ustalarının bu kelimenin kendisini bile hoyratla cinas kelime olarak kullanacakları kadar yaygındır:

Cin azdı,

Firişte çoh, çin azdı.

Bu yazdığım hoyratlar,

Hepsi bir bir cinasdı (KK1).

Cinasın manilerde yaygın olarak kullanılmasının temel nedeni onun fonksiyonundadır. Görünüşçe aynı, manaca çeşitli kelimeleri kullanan hoyratçı içerik olarak çok anlamlı hoyratlar ortaya çıkarır. Bu terimin anlamını ve fonksiyonunu tüm araştırmacılar aşağı yukarı aynı şekilde açıklarlar. Buna göre de burada tek bir atıfta bulunmayı yeterli bildik: “Sözü etkili kılmak için kullanılan söz sanatlarından olan cinas, hem nazımda hem de nesirde tercih edilmektedir. Yazılışları ve okunuşları aynı, anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılması ile meydana gelen cinas sanatı kafiye olarak kullanılmaktadır. Cinastır, yazılış ve

söyleyiş olarak benzer, anlamca farklı sözlerin bir arada kullanılmasına dayalı söz sanatıdır” (Saraç, 2007: 246).

Cinas maniler Azerbaycan folklorunda yer alsa da Türkmeneli’nde olduğu kadar yaygın değildir.

Irak Türkmenlerinde ana dilinde eğitimin olmaması veya çok az olması onların sözlü edebiyatının daha da gelişmesine neden olmuştur. Bu durumla yalnız Irak Türkmen folklorunda değil, İran sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan folklorunda da rastlamak mümkündür. Irak Türkmenlerinde hoyratın ilginç şekilleri ile karşılaşmak mümkündür. Tüm kelimeleri aynı harfin üzerinde kurulan hoyratlar da enteresandır:

Sürmedi,

Sürmedende sürmedi.

Sürümüzün süreni,

Sürümüzü sürmedi (KK1).

Türkmeneli’nden derlenmiş hoyratlara baktığımızda onların bir kısmının ata sözlerinin nazım şekli olduğunu gözlemliyoruz. Türkmeneli bölgesinin şiiriyete olan aşırı bağımlılığına bakarak bunun normal durum olduğunu söylememiz mümkündür. Diğer taraftan da sözlerin akıcı bir biçimde kafiyelenmesi onların daha kolay akılda kalmasına yardım etmekte diye düşünmekteyiz. Buna göre Irak Türkmenleri’nin ata sözlerinin bir kısmının nazımla söylemesi hem onların daha kolay akılda tutulmasına yardım eder hem de hoyratların felsefi fikirlerle zenginleşmesine, daha mükemmel anlam kazanmasına neden olur:

Karıdı,

Bu iş adam karıdı.

Eyiliğe garşı eyiliğ

Her igidin karıdı (Bayatlı: 19).

Seyran olu,

Bahardı, seyran olu.

İki geyvil bir olsa,

Samanlığ seyran olu (Bayatlı: 19).

Türkmeneli hoyratlarına özgü olan ata sözlerini kullanmanın Azerbaycan bayatları için de karakterik bir durum olduğunu da belirtmemiz gerek. Azerbaycan’da bu tür bayatılar yeteri kadar vardır:

İstekanın sarısı,

İçdim, galdı yarısı.

Ay gız, insafdan çihma,

İnsaf dinin yarısı (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 2000: 154).

Ezizim dalda gezer,

Gün geder, dalda gezer.

Merdler gabağı gözler,

Namerdler dalda gezer (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 2000: 154).

Yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti'nden derlenmiş bayatılarda değil, Araz Nehri'nin güneyinden, İran Devletinin sınırları içerisindeki Azerbaycan'dan kayda alınmış bayatılarda da bu durumla karşılaşmamız mümkündür:

Dağ üste duman galar,

Yağışa guman galar.

Yağ-yağ üste töküler,

Yarmalar yavan galar (Güney Azerbaycan Folkloru, 2021: 317).

Aslında manilerde ata sözlerini kullanmak Türkmeneli'nden, veya Azerbaycan Türklerinden derlenmiş manilere özgü değil, Türk dünyasının bütün bölgelerinde benzer durumlarla karşılaşmamız mümkündür. Bu bakımdan Ziyat Akkoyunlu'nun fikirleri yerindedir: "Irak Türkmenler'i ata sözlerini manzum hale getirme eğilimi sergilerler. Bize göre, bu eğilim bütün Türk ata sözlerinde görülen ortak durumdur" (Bayatlı: 17).

Halk musikisinde en çok kullanılan şiir şekli manidir. Türkülerimizin büyük çoğunluğunun sözlerinin mani metinleri üzerinde kurulduğunu görmekteyiz. Mani Azerbaycan'ın hiç bir bölgesinde yalnız şiir metni gibi söylenmez. O, mutlaka belirli bir avaz, veya hava üzerinde söylenir. Azerbaycan'da çoğunluk manilere belirli bir musiki aletin – tambur, çağana, def vs. enstrümanların eşlik etmesi de bu anlamda rastlantı değildir. Bazen derleme zamanı anlatıcıların tepsi vurarak mani söylediğine şahsen tanık olduk. Yani anlatıcı bazı durumlarda kendisi bile farkına varmadan maniyi avazsız söyleyemez. Ya da maniyi şiir gibi söylediği için mısraları unutan, ama avazla söylediği zaman hatırlayan anlatıcılara da az rastlamadık. Bütün bu söylenenler mani metinlerinin musiki ile direk bağlantısından haber vermektedir. Aynı durum Türkmeneli hoyratları için de karakteristik bir durumdur. Irak Türkmen hoyratlarının bir özelliği de onun musiki ile direk bağlantısıdır. Bu konuda çeşitli araştırmacılar değerli araştırmalar yapmış, Türkmeneli hoyrat ve manilerinin musikisi hakkında kapsamlı fikirler söylemişler. Hatta Ziyat Akkoyunlu hoyratın musiki ile bağlantısından konuşarak "... hoyrat şarkı tarzı olarak musiki hazinemizin kaynaklarından sayılır" (Akkoyunlu: 2) – diye kaydeder. O, Kerkük mani ve hoyratları hakkındaki araştırmalarında bu iki dalı birbirinden ayıran esas tarafın tam da onların musiki ile bağlantısında, söyleniş şeklinde olduğunu anlatır:

"Diğer mani kelimesi ile edebi tür olan mani dörtlüğü düşünülürken, Kerkük yöresinde ezgi, nağme anlamları düşünülüyor. "Me'ni çağırmag", "me'ni demek" türkü (mahni) söylemek, yani nağme ile vafsetmek anlamına gelmektedir. Edebi tür olan maniyeye ise hoyrat, koyrat, horyat veya koryat adı verilir. Bu türdeki düz maniler türkü, ağı, ninni vs. kırık havalara; kesik mani ise daha fazla uzun havalarda kullanılıyor. Buna göre kesik mani türlerine Kerkük yöresinde mani adı verilmez. Ancak düz mani türüne, az da olsa, mani denildiği gözlemleniyor. [...] Mani, bilindiği gibi, başlıca olarak iki yere ayrılır: düz mani ve kesik mani" (Akkoyunlu: 2-3). Hoyrat türü yalnız Irak Türkmenlerinde değil, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yaygın türdür. Bu hakta Mehmet Öncel yazmakta: "Müzikal olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Şanlıurfa ve Irak Türkmenlerinin yaşadığı Kerkük'te yaygın olarak icra edilen genellikle cinaslı mani şeklindeki şiirlerden seçili, kendi içinde kalıp melodik örgüye sahip tiz perdede icra edilen müzik formudur" (Öncel, 2019: 356).

Her ne kadar hoyrat Anadolu bölgesinde mevcut olsa dahi, Irak Türkmenlerinde bu türün öncül tür olduğunu belirtmemiz gerekir. Buna göre de Irak Türkmenlerinde yapı ve içerik bakımından daha çeşitli şekilleri vardır: “Tanımlama şekilleri farklı olsa da hoyratlar hakkında dile getirilen ana fikir, bu edebi türün daha çok Irak Türkmenleri arasında yaygınlaştığı ve bu bakımdan daha çok Kerkük’le bütünleşen bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir” (Gürbüz, 2023: 169).

Azerbaycan Türkçesi ve Irak Türkmenlerinin şivesi hemen hemen birbiriyle aynıdır. Bazen Azerbaycan sahasından derlenmiş materyallerde izahını bugünkü genç kuşağın bilmediği bazı sözlere rastlıyoruz. Irak Türkmenler’inden derlenmiş materyallerin arasında da bu sözlerle karşılaştık. Bir örneğe dikkat edelim:

Düşmanımı yarımasın,

Yarısa da, garımasın.

Göy gölgede oturuf

Bağırdağ sarımasın (Şeki Folklor Örnekleri, 2014: 293).

Bu bayatıyı 2000 yılında Şeki ilçesinin Cumakend köyünden derledik. Burada kullanılmış “bağırdağ sarımasın” ifadesinin izahını anlatıcıya sordüğümüzde bu ifadenin “bebek belemesin” anlamına geldiği belli oldu. Bu ifade artık işlevliğini kaybetmek üzere olduğundan yeni kuşak arasında kullanılmıyor. Bağırdağ sözü Irak Türkmenler’inde de kullanılıyor. Onlardan derlenmiş ninnilerden birinde bu sözle karşılaştık:

Ay çıhdı yolda durdu,

Gör ne heyalda durdu.

Bağırdağ saçagları

Gözüme dalda durdu (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 1999: 203).

Kitabın sonunda verilmiş sözlükte okuyoruz: “Bağırdağ – beşik bağı /Azerbaycan dilinin Derbend, Guba, Gence, Nuha vs. şivelerinde de kullanılmaktadır” (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 1999: 427). Görüldüğü gibi, bu kelime hem Azerbaycan şivelerinde hem de Irak Türkmenler’inin ağzında aynı anlamdadır ve her iki örnekte bu söze mani metninde rastlamaktayız.

İster Azerbaycan’dan, ister Kerkük, Erbil gibi Türkmen şehirlerinden derlenmiş bayatı-mani metinlerinin bir kısmı da varyantlardır. Örneklere bakalım:

Develer çölde galdı,

Yüküm Erbil’de galdı.

Oğlanı derd öldürüp

Dermanı gızda galdı. (Sinan: 76)

Bu bayatının Azerbaycan’dan derlenerek yayımlanmış varyantlarından biri bu şekildedir:

Ağ deve düzde galdı,

Yükü Terbiz’de galdı.

Mene derman tapılmadı

Dermanım kimde galdı? (Azerbaycan bayatıları: 56)

Veya:

Balıg sudan yan geçer,

Açma yaram gan geçer.

Fakir tabib neynesin

Ecel gelip can geder (Sinan: 183).

Çayda balıg yan geder,

Gah eyelener, gah geder.

Heç dindirmeyin meni,

Açma yaram, gan geder (Azerbaycan bayatıları: 48).

Bu örneklerin sayısını istediğimiz kadar artırmamız mümkündür. Bu bayatların Azerbaycan'dan derlenmiş sadece bir varyantını örnek olarak verdiğimiz de özellikle kaydedelim. Oysa ki bu bayatların Azerbaycan'dan bir hayli farklı varyantı derlenmiştir. Bu mani-bayatların Irak Türkmenler'i arasında da çeşitli varyantları olduğuna eminiz.

SONUÇ

Irak Türkmenler'inde mevcut olan hoyratlarla Azerbaycan bayatlarını karşılaştırdığımız zaman onların hem yapı hem de ifa tarzı ve musiki ile bağlantısı bakımından çok benzer, bazı durumlarda hatta aynı olduğunu gözlemliyoruz. Bu benzerlik hem Irak Türkmen hoyratları hem de Azerbaycan bayatlarının aynı düşünce tarafından yaratıldığına göstericisidir.

Aynı mani-bayatının, ister Irak Türkmenler'inde, isterse de Azerbaycan Türkler'inde onlarca varyantı ile karşılaşmamız mümkündür. Bu, her iki bölgede maninin çok işlek bir tür olmasına işarettir. Mani, milletin hayatında oluşmuş hadiseler, aynı zamanda sosyal-siyasi olaylara oldukça hızlı şekilde tepki veren türlerinden biridir. Son yüzyıllarda hem Azerbaycan halkının hem de Irak Türkmenler'inin hayatında meydana gelmiş siyasi hadiseler onun folkloruna da bu veya başka şekilde yansımıştır. Ona göre de her iki bölgeden derlenmiş mani-bayatların bir kısmının içeriğinin de kaybedilmiş memleketin ağrı-acısı, vatan topraklarının geleceğinden duyulan kaygılar gibi konular oluşturmaktadır. Son zamanlar Azerbaycan'ın siyasi hayatında meydana gelmiş uğurlar Azerbaycan Türkler'inin arasında bu olayların sevincinden doğmuş yeni bayatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yakın zamanlarda Irak Türkmenler'inin siyasi hayatında da bu tür uğurlu değişimlerin olacağına ve onların da zafer ruhlu yeni hoyratlar söyleyeceğine ümit ediyoruz.

Çağdaş dünyada baş veren küreselleşmeğe rağmen Türk halklarının birbirine yaklaşmak, birbirini tanımak isteği artmış, onların ortak kültürün taşıyıcıları oldukları tüm Türk halkları tarafından ispata ihtiyacı olmayan gerçekliğe dönüşmüştür. Tüm bu yaşananların arka planında çeşitli siyasi nedenlerden dolayı farklı devletlerin sınırları dâhilinde yaşayan Türksoylu halkların ortak kültürlerini daha derinden öğrenmelerini gerekli etmiştir. Bu tür araştırmaların yapılması Türk halklarının daha da yaklaşmalarına yardım edebilir diye düşünüyoruz.

Türk halklarının hepsi ortak medeniyetin taşıyıcıları olsalar da tabii ki folklorunda zamanla kendine özgü özellikler de oluşmuştur. Bu kendine özgü özellikler aslında aynı ülkenin içerisinde bir yörenin folklorunun diğer yöreden farkları kadardır. Azerbaycan Türkler'inin manileri ile Irak Türkler'inin hoyratlarının ortak özelliklerinden ayrı ayrı halkbilimciler tarafından bahs edilse

de bu konu Şimdiye kadar geniş ve kapsamlı Şekilde araŐtırılmamıŐtır. Bu yazının sahadaki boŐluđu belirli kadar dolduracağı kanaatindeyiz.

İster Azerbaycan mani-bayatıları isterse de Irak Tőrkenler'inin hoyratları hem Şekil hem de konu bakımından o kadar da farklı değildir. Bu tőrler bağlam ve iŐlev bakımından da aynı karaktere sahiptir. Mani ve hoyratların musiki ile sőryleneŐi de onların aynı halka ait olmasını bir daha kanıtlar.

Tüm bu nedenlerden de yalnız adlarını kaydettiğimiz Tőr boylarının değil, diğer Tőr halklarının da folklorunun farklı tőrlerinin karşılaştırmalı ve kapsamlı araŐtırılması genel Tőr folklorunun daha iyi anlaŐılmasına yardım edeceği dŐüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Ziyat. “Kerkük Ağzında Mani ve Hoyrata Dâir”, *Milli Folklor*: 1-6.
<https://turuz.com/book/title/Kerkuk+Aghzinda+Mani+Ve+Hoyrata+Dayir+Ziyad+Aghgoyunlu+42s>
- Azerbaycan bayatıları. Tertib eden: Leman Vaqıfızı (Süleymanova). Bakı, Elm ve tehsil, 2022
- Azerbaycan folkloru antologiyası: 23 cildde, V c., Garabağ folkloru* (2000). / tert.ed. İ. Abbaslı. Bakı: Seda.
- Azerbaycan folkloru antologiyası: 23 cildde, II c., İrag-Türkmen folkloru* (1999). / tert.ed. G. Paşayev, E. Benderoğlu. Bakı: Ağrıdağ.
- Bayatlı, Necdat Yaşar. “Türk Halk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Irak Türkmenleri Arasında Atasözü İçerikli Hoyrat Örnekleri”, *Majalat Kuliyat Allughat*: 11-22.
<file:///C:/Users/User/Downloads/jcolang,+T%C3%BCrk+Halk+Edebiyat%C4%B1nda+Manzum.pdf>
- Bayraktar, Fatma Sibel. (2013). Elazığ / Harput Hoyratlarının Kerkük Hoyratları İle Tematik Karşılaştırması. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*. Elazığ-23-25 Mayıs 2013. Bildiriler / ed. E. Çakar. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi: 209-215.
- Öncel, Mehmet. (2019). Şanlıurfa Müziğinde Hoyrat ve Hoyratçılık: Yaşar Özden Örneği. *İstem*. Yıl / year 17, Sayı / issue 34 Kış / winter, s. 353-362.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/875603>
- Gürbüz, İsmail. (2023). Edebi Özellikleri Bakımından Kerkük Hoyratları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt / volume 7, Sayı / issue 28, s. 167-183.
https://www.sobider.net/FileUpload/ep842424/File/9.edebi_ozellikleri_bakimindan_kerkuk_hoyratlari.pdf
- Saraç, M. Ali Yekta. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Güney Azerbaycan folkloru*. XI cild (2021). / tert. ed. M. Maşallahgızı (Abbasova). Bakı: Elm ve tehsil.
- Paşayev, Gezenfer. (1998). *Irak Türkmen folkloru*. İstanbul: Kerkük vakfı.
- Şeki folklor örnekleri*. II kitab (2014). / topl., tert. ed. L. Vagıfızı (Süleymanova). Bakı: Elm ve tehsil.
- Sinan, Tahsin. *Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Nevşehir, Mart, 2014.
- Vagıfızı (Süleymanova), Leman. (2012). *Şeki folklor mühiti*. Bakı: Elm ve tehsil.
- Veliyev, Vagif. (1979). “Folklorşünaslığın bezi meseleleri hakkında”, *Elmi eserler. Dil ve edebiyat*. №6: 3-6.
- KK1. İbrahim Rauf Terzi’den tarafımızca derlenmiştir. 2023. (Metin özel arşivizdedir).
- Not: Anlatıcımız 1945 Kerkük doğumlu İbrahim Rauf Terzi Irak Türkmenleri arasında ünlü hoyrat ustasıdır. Siyasi nedenlerden dolayı 1981’de ailesi ile birlikte İstanbul’a göç etmiş, on yıl orada yaşadıkdan sonra Danimarka’nın Agus kentine taşınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: We believe that the the genre of mani, which has an important place in the folklore of Turkish people is still not learned as much as it should be. However, we can rarely come across a folklore genre that is as common as mani in Turkish folklore and has various variants. It would be possible to consider mani as one of the miracles of the poetic thought of the Turkish people. Poetic thought has a very important place in these peoples and mani is the masterpiece of this thought. In this regard, the transfer of ancestor's sayings in prose form has become widespread among other peoples. Mani lives both independently and among the people as a part of other species. There is no event that mani does not react to, from daily life to social events in people's lives.

Until recent times, Turkish people were learning their own folklore mostly in separation and in some cases they were unaware of how this folklore existed among their kinsmen living within the borders of other states. We encounter this situation mostly in Turkish people who have lost their freedom. However, with the collapse of the Soviets towards the end of the 20th century, the Turkish people living within the borders of the Soviet Empire also gained their freedom. After this freedom, it was understood that the Azerbaijani, Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Uyghur, Bashkir, Tuva, Karakalpak, Tatar, Kumuk, Nogay, Iraqi and Syrian Turkmens and others, who were introduced to them as separate peoples until now, were not foreign peoples but their own kinsmen. Their folklore is also a part of the general Turkish folklore. That's why the folklore of every Turkish people should be learned both in separation and comparatively, as parts of the same object. The emergence of this article was born from such a purpose.

Azerbaijani Turks and Iraqi Turkmens are closer because they were once within the borders of the same state and because they came from the Oghuz tribe. Even though they were separated from being a single people in the later periods of history, only the borders changed and the separation at the cultural and civil level is almost non-existent. When we look at the folklore of these two Turkish tribes, we encounter the same genres, same motifs and subjects. In other words, even though the same people have been divided and called by different names over time, folklore has generally been able to maintain its integrity.

Problem: Despite the globalization that has begun in the contemporary world, the desire of Turkish people to get closer to each other and to know each other has increased and it has become a reality that does not need proof for all Turkish people that they are the carriers of a common culture. In the background of all these events, it was necessary for the Turkic peoples living within the borders of different states to learn their common culture more deeply due to separate political reasons. This article was born out of such a necessity. We think that conducting such research can help Turkish people get closer.

Method: Comparative and descriptive methods were used in the article.

Findings: Although all Turkish peoples are the bearers of a common civilization, of course, unique features have emerged in folklore over time. This uniqueness is actually as different as the folklore of one region from another within the same country. Although the common characteristics of the manies of Azerbaijani Turks and the hoyrats of Iraqi Turks are mentioned separately by folklorists, this subject has not been researched extensively and comprehensively so far. We believe that this article will fill the gap in the field to a certain extent.

Conclusion: Both Azerbaijani mani-bayats and Iraqi Turkmen hoyrats are not so different in terms of form and content. These types are similar in content and function. The singing of mani and höyrat with music proves once again that they belong to the same people.